

HOUTHOFF

KANSEN IN CASSATIE

HOUTHOFF

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4	6. PREJUDICIËLE VRAGEN AAN DE HOGE RAAD	40
1. HOE WERKT DE CIVIELE KAMER VAN DE HOGE RAAD?	6	Hoe de rechter de hulp van de Hoge Raad kan inroepen	
De Hoge Raad heeft het laatste woord maar kan niet alles		<i>Jan Frans de Groot</i>	
<i>Alexander van der Voort Maarschalk</i>		7. CASSATIE IN BELASTINGZAKEN	48
2. HET CASSATIEADVIES	12	Een bestuursrechtelijke procedure die anders en eender is	
Inzicht in de kansen en risico's van een cassatieberoep		<i>Alexander van der Voort Maarschalk</i>	
<i>Bart van der Wiel</i>		8. CASSATIERECHTSPRAAK IN STRAFZAKEN	54
3. DE CASSATIEPROCEDURE	18	'Last resort' aan het Korte Voorhout	
De weg van cassatieberoep tot uitspraak		<i>Frank Mattheijer</i>	
<i>Albert Knigge</i>		HOUTHOFF CASSATIETEAM	62
4. DE HOGE RAAD VERNIETIGT DE UITSpraak. EN DAN?	28		
De mogelijkheden en beperkingen van de procedure na verwijzing			
<i>Naomi Dempsey</i>			
5. ANTICIPEREN OP CASSATIE	34		
Lessen uit de cassatiepraktijk			
<i>Rob Meijer</i>			

VOORWOORD

Cassatie neemt van oudsher een belangrijke plaats in binnen de praktijk van Houthoff. Het cassatieteam van Houthoff behoort tot de grootste en meest vooraanstaande van Nederland. De ervaring met cassatie, en de verdieping van kennis en inzicht als gevolg daarvan, worden bij Houthoff voortdurend gebruikt ten behoeve van de gehele procespraktijk.

Het cassatieteam van Houthoff verhuisde begin 2012 van Den Haag naar Amsterdam. Kort daarop verscheen de eerste druk van dit boekje. Sindsdien heeft het recht niet stilgestaan. Sinds juli 2012 kan de Hoge Raad kansloze zaken aanstonds verwerpen. Sindsdien is ook het cassatiemonopolie van Haagse advocaten opgeheven. In plaats daarvan kwamen een verplicht cassatie-examen en een terugkerende ervaringstoets. Van de eveneens toen geschapen mogelijkheid dat lagere rechters tijdens hun behandeling van een geschil prejudiciële vragen aan de Hoge Raad stellen, wordt inmiddels intensief gebruik gemaakt. Per 1 maart 2017 is de behandeling van vorderingszaken bij de Hoge Raad gedigitaliseerd. Per 15 april 2020 is digitaal procederen in belastingzaken mogelijk. Per 1 april 2021 is digitaal procederen in verzoekzaken verplicht. Hierop is de tekst van de zevende druk aangepast (mei 2021).

De opzet van dit boekje is hetzelfde gebleven. Het beoogt op beknopte en heldere wijze inzicht te geven in de mogelijkheden en de beperkingen van een cassatieberoep, de invloed van zo'n beroep op de procedure vóór en ná cassatie, en de bevoegdheid van de lagere rechter om prejudiciële vragen aan de Hoge Raad te stellen. Verder schetsen wij ter illustratie enige voorbeelden van jurisprudentie waarbij cassatieadvocaten van Houthoff betrokken waren.

U kunt eenvoudig op de hoogte blijven van nieuwe belangrijke uitspraken van de Hoge Raad via onze News Update Hoge Raad. Elke vrijdag vermelden wij daarin kort de kern van de belangrijkste uitspraken van die week van de Hoge Raad. Voor een gratis abonnement kunt u zich aanmelden via newsupdate@houthoff.com. Volg het Houthoff cassatieteam ook op twitter via @Houthoff.

In september 2019 verscheen het handboek Cassatie (Serie Burgerlijk Proces en Praktijk nr. 20, Deventer: Wolters Kluwer 2019), geschreven door een aantal leden van het cassatieteam.

HOE WERKT DE CIVIELE KAMER VAN DE HOGE RAAD?

DE HOGE RAAD HEEFT HET LAATSTE WOORD MAAR KAN NIET ALLES

Alexander van der Voort Maarschalk

De Hoge Raad heeft het laatste woord. In sommige gevallen moet de Hoge Raad zich mede laten leiden door eerdere uitspraken van het Hof van Justitie EU, het Benelux-Gerechtshof of het Europese Hof voor de Rechten van de Mens.

In andere gevallen kan hij pas beslissen na de beantwoording van zijn prejudiciële vragen door het EU- of Benelux-hof. Ook in die gevallen is het uiteindelijk echter de Hoge Raad die beslist, tenzij de procespartijen al eerder hun geschil hebben beëindigd.

Deze positie heeft tot gevolg dat lagere rechters zich bij hun beslissingen richten naar de uitspraken van de Hoge Raad. De Hoge Raad zorgt daardoor voor rechtseenheid. De Hoge Raad zorgt bovendien voor rechtsontwikkeling. Hij hakt namelijk, indien de aan hem voorgelegde zaken daartoe aanleiding geven, de knoop door over door de wetgever bewust of onbewust opengelaten leemtes en over de criteria die de invulling van (open) normen sturen.

Slechts zelden komt de Hoge Raad terug op zijn eigen jurisprudentie (het 'omgaan' van de Hoge Raad). Ten slotte zorgt de Hoge Raad voor rechtsbescherming doordat hij in laatste instantie controleert of de lagere rechter de juiste regels op de juiste wijze heeft toegepast en of de lagere rechter zijn beslissing toereikend heeft gemotiveerd.

De Hoge Raad is geen 'gewone' derde instantie zoals de rechtbank en het gerechtshof. Zijn toetsingsmogelijkheden zijn beperkt. Rechtsoordelen van de lagere rechter kan de Hoge Raad volledig toetsen, dat past ook bij zijn taak, maar feitelijke oordelen toetst hij slechts marginaal. Deze toetsing is beperkt tot de loutere begrijpelijkheid – dus niet de juistheid – van de feitelijke oordelen van de lagere rechter. Bij rechtsoordelen gaat het – kort gezegd – om de uitleg en

toepassing van wettelijke regels en

ongeschreven normen. De Hoge Raad mag echter niet de (on)juistheid beoordelen van de toepassing van buitenlands recht.

Bij feitelijke oordelen gaat het bijvoorbeeld

De Hoge Raad is geen 'gewone' derde instantie.

om de vraag of een overeenkomst tot stand is gekomen, of sprake is van een tekortkoming in de nakoming en wat de omvang van geleden schade is.

De lagere rechter heeft in beginsel ook het laatste woord over de feitelijke aspecten van de vorderingen en verweren van de procespartijen: wat is de inhoud ervan, welke argumenten voeren zij daartoe aan, en zijn de daartoe aangedragen bewijzen voldoende overtuigend.

Er zijn ook beslissingen die het midden houden tussen rechtsoordelen en feitelijke oordelen: dat zijn gemengde oordelen. Het gaat daarbij vaak om de invulling van open normen, zoals het oordeel dat een contractueel beding buiten toepassing

moet blijven, omdat de gevolgen ervan in het aan de rechter voorgelegde geval naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zijn. Dergelijke gemengde oordelen zijn meestal even moeilijk in cassatie aan te tasten als zuiver feitelijke oordelen.

Voordat de Hoge Raad een beslissing neemt, krijgt de procureur-generaal de gelegenheid zijn opinie over de zaak te geven in een conclusie (zie nader p. 20). De conclusie is voor de Hoge Raad een belangrijke bron van informatie en neemt de Hoge Raad veel voorbereidend werk uit handen. De Hoge Raad is aan het advies van de procureur-generaal echter niet gebonden en het gebeurt dan ook regelmatig dat de Hoge Raad tot een afwijkend oordeel komt. In de meerderheid van de gevallen volgt de Hoge Raad evenwel het advies.

Ongeveer 30% van de cassatieberoepen leidt tot succes.

Het aantal cassatieberoepen dat leidt tot vernietiging van de uitspraak van een lagere rechter ligt – mede door het relatief grote aantal bij voorbaat ondeugdelijke cassatie-beroepen – tegenwoordig rond

de 30%. Meestal is het geschil daarbij nog niet beëindigd omdat de Hoge Raad de zaak dan naar een gerechtshof verwijst voor de verdere afdoening (zie nader p. 28 e.v.).

Het aantal uitspraken van de civiele kamer bedroeg in 1998 circa 400, in 2010 was dat aantal gestegen tot meer dan 600. Vermoedelijk mede door de verhoging van de griffierechten in 2010-2011, is de instroom van civiele zaken daarna met ongeveer 15% gedaald. Sinds 2014 ligt het aantal uitspraken op ruim 400 en sinds 2019 iets daaronder.

Reeds in 1988 is ter beperking van de werklast van de Hoge Raad in de wet vastgelegd (aanvankelijk in art. 101a RO, inmiddels in art. 81 RO) dat de Hoge Raad een cassatieberoep zonder motivering kan verwerpen als de beslissing niet van belang is voor de rechtseenheid of de rechtsontwikkeling.

In het begin maakte de Hoge Raad nog relatief beperkt gebruik van deze mogelijkheid, vervolgens steeg het percentage verwerpingen zonder motivering op grond van art. 81 RO tot circa twee derde, om in de laatste jaren weer te dalen tot minder dan 50%. Bovendien beslist de Hoge Raad steeds meer – meestal eenvoudige – zaken met een college ('zetel') van drie in plaats van vijf raadsheren. Aan de voorbereidende besprekingen in de raadkamer kunnen overigens alle 11 raadsheren deelnemen.

Om te verhinderen dat de Hoge Raad door een te hoge werkdruk en een toename van zaken die zich eigenlijk niet voor cassatie leenden, niet meer toekwam aan zaken die wel van belang waren, is medio 2012 bovendien in art. 80a RO de mogelijkheid neergelegd dat de Hoge Raad kansloze cassatieberoepen of cassatieberoepen met een zeer klein financieel of juridisch belang niet in behandeling neemt en (na een summiere beoordeling) niet-ontvankelijk verklaart (zie daarover nader p. 24). Daardoor kunnen de zaken die wel geschikt zijn voor een beoordeling door de Hoge Raad de aandacht krijgen die ze verdienen. Aldus kan de Hoge Raad zijn taken ten dienste van de rechtseenheid, rechtsontwikkeling en rechtsbescherming naar de bedoeling van de wetgever beter tot hun recht

laten komen. Toepassing van art. 80a en 81 RO is niet principieel in strijd met art. 6 EVRM, zo oordeelde het EHRM op 24 april 2018 in de zaak Baydar/Nederland, nr. 55385/14. De Hoge Raad deed aanvankelijk

De toenemende werkdruk van de Hoge Raad is een bron van zorg.

Voor toelating tot de landelijke cassatiebalie gelden aanzienlijke vakbekwaamheidseisen.

bijna 10% van de zaken af via art. 80a RO. In 2018 en 2019 waren dit nog maar twee zaken en in 2020 één. Deze vermindering is mede te danken aan het invoeren van een landelijke cassatiebalie, waarover meer hierna. Sinds medio 2012 biedt de wet bovendien aan lagere

rechters de mogelijkheid prejudiciële vragen te stellen aan de Hoge Raad in belangrijke principiële kwesties (zie nader p. 40 e.v.). Dat zorgt ervoor dat de Hoge Raad in zaken met een zich naar verwachting vaker voordoend juridisch probleem al in een vroegtijdig stadium 'sturend' kan optreden.

Het beoordelen van de mogelijkheden om een beslissing van een lagere rechter in cassatie met succes aan te vechten en het formuleren van daarop gerichte klachten ('cassatiemiddelen'), is een specialistische vaardigheid die training en ervaring vereist. Door een wetswijziging is sinds medio 2012 een landelijke cassatiebalie ingevoerd. Alleen de leden daarvan hebben het recht om in civiele zaken cassatieberoepen in te stellen. Voor de toelating als cassatieadvocaat gelden aanzienlijke kennis- en ervaringseisen. Een onafhankelijke commissie neemt daartoe examens af en toetst bovendien periodiek of de leden van de cassatiebalie aan de vakbekwaamheidseisen blijven voldoen.

De cassatieadvocaten van Houthoff zijn toegelaten tot de landelijke cassatiebalie.

PRAKTIJKVOORBEELD: HET HAVILTEX-ARREST

CONTRACTENRECHT

HR 13 maart 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4158, NJ 1981/635 (Haviltex)

HR 29 juni 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA4909, NJ 2007/576 (Derksen/Homburg).

Een van de beroemdste en nog dagelijks toegepaste arresten is ongetwijfeld het Haviltex-arrest, over de uitleg van een schriftelijke overeenkomst. De Hoge Raad formuleerde toen de regel dat een strikt taalkundige uitleg van de bepalingen van een schriftelijke overeenkomst niet volstaat. Voor de beantwoording van de vraag hoe de verhouding tussen partijen is geregeld komt het aan op 'de zin die partijen, mede gezien hun herkomst en rechtskennis, in de gegeven omstandigheden over en weer redelijkerwijs aan deze bepalingen mochten toekennen en op hetgeen zij te dien aanzien redelijkerwijs van elkaar mochten verwachten.' In een arrest uit 2007 werkte de Hoge Raad dit nader uit: bij een uitleggeschil van een wederzijds commerciële en uitvoerig met behulp van professionele adviseurs vastgelegde overeenkomst, mag de rechter in beginsel doorslaggevende betekenis toekennen aan de normale taalkundige uitleg van de omstreden bepaling, mits hij de ruimte laat voor een daartegen gericht, voldoende onderbouwd bewijsaanbod. Het cassatiemiddel in 'Haviltex' werd opgesteld door mr. J. van Schellen, destijds verbonden aan een voorloper van Houthoff. Het middel in het tweede arrest werd mede opgesteld door een nu nog bij Houthoff werkzame cassatieadvocaat.

Cassatieadvocaten: Jan van Schellen resp. Rob Meijer.

HET CASSATIEADVIES

INZICHT IN DE KANSEN EN RISICO'S VAN EEN CASSATIEBEROEP

Bart van der Wiel

“Staat in cassatie bij splitsingswet”. Deze kop verscheen in kranten en op teletekst op de dag van de uitspraak waarmee het gerechtshof in Den Haag een streep zette door de gedwongen splitsing van energieleveranciers en netwerkbedrijven. Al enkele uren na de uitspraak van het hof kondigde de minister van Economische Zaken aan dat de Staat de voor hem ongunstige uitspraken in deze zaak bij de Hoge Raad zou aanvechten.

De eerste stap is een advies over de kansen van succes.

Deze gang van zaken is niet bepaald representatief voor de manier waarop doorgaans wordt omgegaan met het instellen van cassatieberoep, zeker niet in de praktijk van Houthoff. De eerste stap is namelijk steeds een uitgewerkt schriftelijk advies over de kansen van succes bij de Hoge Raad, maar ook over de kosten, risico's en zin van cassatieberoep: het cassatieadvies. Deze schriftelijke advisering wordt vereist door art. 7.6 van de Verordening op de Advocatuur.

Deze gang van zaken is niet bepaald representatief voor de manier waarop doorgaans wordt omgegaan met het instellen van cassatieberoep, zeker niet in de praktijk van Houthoff. De eerste stap is namelijk

De term 'cassatieadvies' doet vermoeden dat het gaat om een advies over hoe het cassatieberoep moet worden aangepakt, maar dat is slechts één aspect ervan. In een aanzienlijk deel van de gevallen is het cassatieadvies namelijk negatief, wat wil zeggen dat wij onvoldoende reële kansen zien om de uitspraak waartegen

Geen cassatieberoep na een negatief advies.

het cassatieberoep zich zou moeten richten, met succes te bestrijden. En hoewel wij niets liever doen dan in cassatie gaan, is het vast beleid van Houthoff – en van de meeste cassatieadvocaten – dat na een negatief advies ook geen cassatieberoep wordt ingesteld. De ervaring leert dat dit een verstandig beleid is. Uiteraard volgen wij nauwlettend de zaken waarin Houthoff negatief heeft geadviseerd en waarin vervolgens beroep wordt ingesteld door een andere cassatieadvocaat. Het eind van het liedje is vrijwel altijd dat de Hoge Raad het beroep verwerpt met toepassing van artikel 81 RO, wat wil zeggen zonder inhoudelijke motivering, of het beroep zelfs niet-ontvankelijk verklaart met toepassing van artikel 80a RO (zie nader p. 24).

Een aanzienlijk deel van de cassatieadviezen heeft dus als conclusie dat cassatieberoep onvoldoende kans van slagen heeft. Dit hangt samen met het bijzondere karakter van de cassatieprocedure. Anders dan een hoger beroep, dat een volledige herkansing voor partijen inhoudt, biedt de cassatie-instantie als derde instantie slechts beperkte mogelijkheden: alleen als in de uitspraak een onmiskenbare rechts- of motiveringsfout valt aan te wijzen, gaat de Hoge Raad over tot vernietiging, en dan nog alleen als daarbij voldoende belang bestaat. Ieder cassatieadvies begint dan ook met uitleg over de beperkingen die aan cassatieberoep eigen zijn.

Het uitgangspunt voor een cassatieadvies is natuurlijk in eerste instantie de aan te vechten uitspraak. Om de (on)juistheid van de uitspraak goed te kunnen beoordelen, is het noodzakelijk om ook de rest van het procesdossier te bestuderen. Alleen dan kunnen wij immers goed beoordelen of de rechter wel alle argumenten van partijen voldoende heeft meegewogen. Stukken die geen deel uitmaken van het procesdossier kunnen bij de advisering doorgaans geen rol spelen. Wel een grote rol spelen wet, rechtspraak en vakliteratuur: aan de hand daarvan beoordelen wij of de rechter in zijn uitspraak is uitgegaan van een '(on)juiste rechtsopvatting'. Vaak komt het dan aan op de vraag of de rechter zijn uitspraak heeft gebaseerd op een juiste uitleg van de wetsbepaling die hij moest toepassen.

Bij het opstellen van een cassatieadvies is ons uitgangspunt dat dit een zelfstandig leesbaar stuk moet zijn. Daarom volgt na de inleiding (met daarin een korte samenvatting en conclusie) en de uitleg over de beperkte mogelijkheden van

Aandacht voor de kosten, de risico's en de zin van cassatieberoep.

cassatieberoep een overzicht van de feiten en het eerdere procesverloop. Daarna komt de kern van het advies: een analyse en beoordeling van de verschillende beslissingen die in de aan te vechten uitspraak van de feitenrechter zijn

neergelegd. Bij beslissingen over het recht is de structuur meestal dat wij eerst de beslissing van het hof weergeven, vervolgens ingaan op de relevante regels, wetsgeschiedenis, rechtspraak en literatuur, en ten slotte beoordelen of de beslissing van het hof zich daarmee laat rijmen. Vaak is de conclusie vrij eenduidig: de beslissing van het hof is juist of (maar dat komt veel minder voor) onjuist. Soms spreken de bronnen elkaar tegen, of is de beslissing van het hof niet geheel duidelijk. Dan kan de conclusie niet concreter worden dan dat er een goede dan wel beperkte 'kans op succes' is bij de bestrijding van het betreffende oordeel.

Het cassatieadvies wordt afgesloten met een conclusie. Als het advies positief is, vatten wij in die conclusie samen tegen welke beslissingen in de aan te vechten uitspraak met beperkte, aanzienlijke of zelfs goede kans op succes in cassatie kan worden opgekomen. In het advies besteden wij daarnaast aandacht aan de kosten, risico's en zin van cassatieberoep. Voor wat betreft de risico's van cassatieberoep valt te wijzen op de kans van een succesvol 'incidenteel beroep'. Dat is de situatie waarin de wederpartij van degene die in cassatie gaat, gebruik maakt van zijn bevoegdheid om ook van zijn kant cassatieklachten tegen de betreffende uitspraak aan te voeren. Het komt wel eens voor dat degene die de zaak bij de Hoge Raad met een cassatieberoep aankaart, uiteindelijk slechter af is, doordat de Hoge Raad diens cassatieberoep verworpt, maar een door de wederpartij ingesteld incidenteel beroep honoreert. Dit gevaar wordt meegewogen bij de beslissing om al dan niet in cassatie te gaan.

Bij de beoordeling van de zin van een cassatieberoep proberen wij bovendien 'over de schutting' te kijken, door een prognose te geven over het verloop van de zaak na een succesvol cassatieberoep. Soms is dan eigenlijk wel duidelijk dat de zaak uiteindelijk geen andere uitkomst zal krijgen. Dit kan zelfs zó evident zijn, dat de Hoge Raad het cassatieberoep verworpt bij gebrek aan belang. Wij zien het bij uitstek als onze taak om bij onze advisering zo veel mogelijk op de einduitkomst te anticiperen. Dat is immers vaak een belangrijk gegeven bij het nemen van de beslissing om al dan niet cassatieberoep in te stellen.

De cassatietermijn is doorgaans drie maanden. Dit betekent dat het cassatieberoep binnen drie maanden na de datum van de aan te vechten uitspraak moet worden ingesteld. Hierbij moeten meteen de argumenten tegen de aan te vallen uitspraak worden aangevoerd. Wij streven ernaar een maand voor het verstrijken van de cassatietermijn te adviseren, zodat voldoende tijd resteert om op basis van

Het verdient de voorkeur een lastminutesituatie te vermijden.

het cassatieadvies een besluit te nemen over het instellen van cassatieberoep en daarna voor het op schrift stellen van de cassatieklachten en het bespreken daarvan.

Dit is uiteraard alleen mogelijk indien het

verzoek om cassatieadvies ons tijdig bereikt. Soms wordt, om wat voor reden dan ook, pas op een (zeer) laat moment om cassatieadvies gevraagd. Dit leidt ertoe dat wij ook pas tegen het einde van de termijn kunnen adviseren, of dat de cassatieklachten pas op het allerlaatste moment gereedkomen. Het verdient natuurlijk de voorkeur zo'n lastminutesituatie te vermijden. Als de timing zo is dat over de zaak, op basis van het advies en het concept van de cassatieklachten, in rust van gedachten gewisseld kan worden, komt dat het resultaat ten goede – en om het resultaat gaat het uiteindelijk.

PRAKTIJKVOORBEELD: GOLDEN EARRING

AUTEURSRECHT

HR 7 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1270, NJ 2017/344 (Nanada c.s./Kooymans c.s.).

In de periode 1971-1991 hebben de leden van de popgroep Golden Earring (Kooymans c.s.) – zoals gebruikelijk in de muziekbranche – een deel van het auteursrecht op de door hen geschreven muziek, de muziekuitgaverechten, overgedragen aan muziekuitgever Nanada c.s. In ruil daarvoor zouden Nanada c.s. de muziek van de band promoten en exploiteren. De leden van de Golden Earring vonden dat Nanada c.s. te weinig aan promotie en exploitatie van de muziekwerken deed. Zij hebben de exploitatieovereenkomsten opgezegd en wilden hun muziekuitgaverechten terug. Nanada c.s. vonden dat de exploitatieovereenkomsten niet konden worden opgezegd en dat de muziekuitgaverechten definitief van hen waren. De Hoge Raad volgde dit standpunt van Nanada c.s. niet. De Hoge Raad oordeelde dat exploitatieovereenkomsten wél kunnen worden opgezegd, maar in beginsel niet zonder zwaarwegende grond. Zo'n zwaarwegende grond is echter niet nodig naarmate een exploitatieovereenkomst langer heeft geduurd en investeringen kunnen zijn terugverdiend.

Cassatieadvocaat voor Kooymans c.s.: Thijs van Aerde.

DE CASSATIE- PROCEDURE

DE WEG VAN CASSATIEBEROEP TOT UITSPRAAK

Albert Knigge

INLEIDING

Hoewel cassatie een gewoon rechtsmiddel is, is de procedure in vergelijking met de eerste aanleg en het hoger beroep zeker niet gewoon te noemen. Anders dan in de eerste aanleg en het hoger beroep wordt de zaak in cassatie immers niet opnieuw volledig behandeld en beoordeeld, maar is de Hoge Raad gebonden aan de feiten zoals die door de lagere rechter zijn vastgesteld en beperkt hij zich tot een toetsing van de bestreden uitspraak. Deze toetsing is bovendien sterk begrensd: de uitspraak kan alleen worden vernietigd wegens strijd met het recht en wegens een ontoereikende of onbegrijpelijke motivering.

Het cassatiemiddel kan niet later worden aangevuld.

De cassatieprocedure wordt zowel in vorderings- als in verzoekzaken ingesteld met een procesinleiding. In beide gevallen moet dit door een tot de civiele cassatiebalie toegelaten advocaat gebeuren. De gewone cassatietermijn bedraagt drie kalendermaanden, te rekenen van de dag van de uitspraak. In enkele gevallen geldt een kortere termijn, zoals bijvoorbeeld ingeval

van een kort gedingprocedure. De cassatietermijn bedraagt in dat geval slechts acht weken. In andere gevallen kan de termijn nog korter zijn, bijvoorbeeld in faillissementsprocedures waarvoor in de regel een termijn van acht dagen geldt. Van groot belang is de eis dat de cassatieklachten die men tegen de bestreden uitspraak wil inbrengen (het zogenaamde cassatiemiddel) dadelijk in de cassatieprocesinleiding of het cassatieverzoekschrift moeten zijn opgenomen. Het is niet toegestaan om in een later stadium een cassatiemiddel aan te vullen. Daarom is het wenselijk om zo snel mogelijk na het wijzen van de uitspraak over te gaan tot een grondige bestudering van de uitspraak en het procesdossier, om te bezien of er voldoende reële kansen zijn om cassatieberoep in te stellen en, zo ja, vervolgens te beginnen met het formuleren van klachten.

De cassatieprocedure in vorderingszaken en die in verzoekzaken kennen ieder een eigen procesverloop dat er in hoofdlijnen als volgt uitziet.

DE VORDERINGSPROCEDURE

Sinds 1 maart 2017 wordt bij de Hoge Raad in vorderingszaken digitaal geprocedeerd. Dat houdt in dat alle processtukken via het webportaal van de Hoge Raad worden ingediend. De cassatieprocedure begint met het indienen van een procesinleiding. Na ontvangst van de procesinleiding plaatst de griffier een oproepingsbericht voor de verweerder in cassatie in het webportaal, waarin onder meer de inhoud van de procesinleiding is opgenomen en de datum waarop verweerder in cassatie ten laatste kan verschijnen. Dit oproepingsbericht dient de eiser door een deurwaarder te laten betekenen bij de verweerder of op

Vorderingszaken en verzoekzaken kennen ieder een eigen procesverloop.

andere wijze bij hem te bezorgen. De verweerder in cassatie kan vervolgens een verzoekschrift indienen. In het verzoekschrift wordt doorgaans niet

inhoudelijk ingegaan op de klachten van het cassatiemiddel, maar wordt volstaan met één zin van de strekking dat het cassatieberoep moet worden verworpen. Wil de verweerder zelf ook klachten tegen de uitspraak richten dan moet hij die, via een incidenteel cassatieberoep, direct in het verweerschrift aanvoeren. De mogelijkheid tot het instellen van incidenteel cassatieberoep door de verweerder tegen voor deze ongunstige beslissingen is van groot belang, omdat ingeval van vernietiging en verwijzing door de Hoge Raad, in de daaropvolgende verwijzingsprocedure alle beslissingen die in cassatie niet of tevergeefs zijn bestreden, bindend zijn (zie nader p. 28 e.v.).

Enkele maanden nadat het verweerschrift is ingediend, kunnen partijen een schriftelijke toelichting indienen, doorgaans na ongeveer drie maanden. Kenmerkend voor de cassatieprocedure is dat die toelichtingen op één en dezelfde dag, gelijktijdig, moeten worden gegeven. Voor de verweerder is de schriftelijke toelichting de eerste gelegenheid om zich inhoudelijk over de cassatieklachten van de eiser uit te laten. Voor de eiser tot cassatie is de schriftelijke toelichting de gelegenheid tot nadere onderbouwing van zijn cassatiemiddel, onder meer aan de hand van jurisprudentie en literatuur. Als de verweerder incidenteel cassatieberoep heeft ingesteld, moet de eiser tevens inhoudelijk verweer voeren tegen het incidentele cassatiemiddel. Partijen kunnen op elkaars toelichting reageren in de vorm van een (beknopte) repliek en dupliek en ook deze worden gelijktijdig genomen, in de regel 14 dagen na het indienen van de schriftelijke toelichting. Pleidooien worden in cassatie bij uitzondering gehouden.

Na deze stukkenwisseling – of bij uitzondering na de pleidooien – is het partijdebat in principe afgerond en wordt het procesdossier naar het parket bij de Hoge Raad gestuurd voor de conclusie van de procureur-generaal (meestal: de advocaat-generaal). Deze conclusie is doorgaans een doorwrocht stuk dat een grondige

analyse van de zaak bevat met beschouwingen over de zaak in het licht van de wetsgeschiedenis, jurisprudentie en literatuur en dat uitmondt in een advies aan de Hoge Raad. Deze conclusies worden niet alleen door de advocaten van partijen maar ook door andere juristen met belangstelling gelezen, omdat de kwaliteit vrijwel altijd uitstekend is en de zaak in een breder kader wordt geplaatst. Bovendien worden er vaak aspecten van de zaak in behandeld die in de uitspraak van de Hoge Raad uiteindelijk niet of hooguit beperkt aan de orde komen. Nadat de conclusie (na vier tot zes maanden) is genomen, hebben partijen het recht om hierop binnen 14 dagen te reageren bij brief aan de President van de Hoge Raad. Deze reactie wordt ook wel de borgersbrief genoemd. Enkele maanden later (circa vier maanden) wijst de Hoge Raad arrest. Tussen het indienen van de procesinleiding in cassatie en het verkrijgen van het arrest verstrijkt gemiddeld ruim een jaar.

Indien in een zaak echt haast is geboden, kan de procedure bij de Hoge Raad op twee manieren worden versneld. Als partijen dat wensen kan worden besloten de schriftelijke toelichtingen in de procesinleiding en het verweerschrift op te nemen. Vervolgens wordt door het parket een kortere termijn bepaald voor het nemen van de conclusie, zodat de Hoge Raad zo spoedig mogelijk uitspraak kan doen. Ook kan één van partijen onder opgave van redenen verzoeken de termijn voor de schriftelijke toelichting te verkorten. De conclusie en de uitspraak volgen dan eveneens zo spoedig mogelijk.

DE VERZOEKPROCEDURE

Sinds 1 april 2021 wordt ook in verzoekzaken digitaal geprocedeerd. De verzoekprocedure bij de Hoge Raad is compacter dan de vorderingsprocedure. De procesinleiding moet niet alleen het cassatiemiddel maar óók de toelichting daarop bevatten. De griffie van de Hoge Raad zendt afschriften van de procesinleiding aan degenen die in de vorige instantie zijn verschenen, zodat zij

een verweerschrift kunnen indienen. In het verweerschrift wordt, anders dan in het verweerschrift in vorderingszaken, inhoudelijk op het cassatiemiddel ingegaan. Daarnaast moet de verweerder die van zijn kant incidenteel cassatieberoep wil instellen, dit doen bij verweerschrift; de verzoeker mag daarop nog reageren. Daarmee is het partijdebat in principe afgerond.

De zaak volgt verder hetzelfde traject als in vorderingszaken: eerst neemt de procureur-generaal zijn conclusie, waarop partijen binnen twee weken commentaar mogen geven. Daarna volgt de beschikking van de Hoge Raad. Ook in verzoekzaken is een spoedbehandeling mogelijk op verzoek van (één van) partijen. In dat geval zal de procureur-generaal zo spoedig mogelijk concluderen, waarna de Hoge Raad met spoed uitspraak doet.

PREJUDICIËLE VRAGEN AAN HOF VAN JUSTITIE EU, BENELUX-GERECHTSHOF OF EHRM

Als hoogste nationale rechter is de Hoge Raad verplicht om bij onduidelijkheid omtrent een regel van Europees of Benelux-recht vragen van uitleg (prejudiciële vragen) te stellen aan het Hof van Justitie EU of het Benelux-Gerechtshof. Vaak geeft de conclusie van de procureur-generaal daartoe een aanzet. Als de Hoge Raad van oordeel is dat prejudiciële vragen moeten worden gesteld, wijst hij een tussenarrest of tussenbeschikking waarin de vragen zijn geformuleerd en waarbij de cassatieprocedure wordt geschorst totdat het Hof de vragen heeft beantwoord.

Als de Hoge Raad overgaat tot het stellen van prejudiciële vragen over Europees of Benelux-recht, kunnen partijen, bij het Hof van Justitie EU of bij het Benelux-Gerechtshof, hun standpunten naar aanleiding van de vragen uiteenzetten.

Nadat het arrest van het Hof is ontvangen (in normale gevallen ruim een jaar later), wordt de cassatieprocedure voortgezet. Partijen kunnen dan door middel

van toelichtingen reageren op het antwoord op de prejudiciële vragen, waarna de procureur-generaal opnieuw zal concluderen. Daarna doet de Hoge Raad uitspraak. Daarbij is hij gebonden aan het arrest van het Hof van Justitie EU of van het Benelux-Gerechtshof.

Sinds begin 2019 kan de Hoge Raad ook aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) prejudiciële vragen stellen. Het EHRM geeft een opinie. Het is vervolgens aan de Hoge Raad om daaruit conclusies te trekken voor de beoordeling van de zaak.

Deze prejudiciële procedures, waarbij de Hoge Raad de vragensteller is, moeten overigens goed onderscheiden worden van de in juli 2012 ingevoerde 'nationale' prejudiciële procedure. Deze 'nationale' prejudiciële procedure betreft namelijk de mogelijkheid voor lagere rechters om in bepaalde zaken prejudiciële vragen voor te leggen aan de Hoge Raad; in deze procedure is dus de lagere rechter de vragensteller (zie hierover nader p. 40 e.v.).

PROCESKOSTEN

Evenals de uitspraken van lagere rechters eindigen ook de uitspraken van de Hoge Raad met een beslissing omtrent de kosten van het geding. De Hoge Raad pleegt daartoe de gewone regels inzake de kostenveroordeling toe te passen: de verliezende partij wordt veroordeeld in de kosten van de cassatieprocedure. Wordt de bestreden uitspraak vernietigd maar heeft de verweerder die uitspraak niet uitgelokt en zich in cassatie niet verdedigd of zich gerefereerd, dan reserveert de Hoge Raad de kosten van het geding in cassatie tot de einduitspraak na verwijzing. De partij die het geding uiteindelijk verliest, zal in dat geval in de regel ook de kosten van de cassatieprocedure moeten dragen.

SELECTIE AAN DE POORT

Het is de Hoge Raad op grond van art. 80a RO toegestaan om, na kennis te hebben genomen van de procesinleiding en het verweerschrift, voor zover ingediend, het cassatieberoep niet in behandeling te nemen en de eiser/verzoeker meteen

niet-ontvankelijk te verklaren. Men spreekt hier wel van 'selectie aan de poort'. Volgens de wetgever zal de Hoge Raad tot een vervroegde niet-ontvankelijkverklaring

De Hoge Raad kan selecteren aan de poort.

kunnen overgaan als "de partij die het cassatieberoep instelt klaarblijkelijk onvoldoende belang heeft bij het cassatieberoep of omdat de klachten klaarblijkelijk niet tot cassatie kunnen leiden". De term 'klaarblijkelijk' suggereert een sterke mate van terughoudendheid: het zal dus moeten gaan om evident kansloze cassatieberoepen of cassatieberoepen met een te gering belang.

PRAKTIJKVOORBEELD: STAATSIMMUNITEIT VAN EXECUTIE

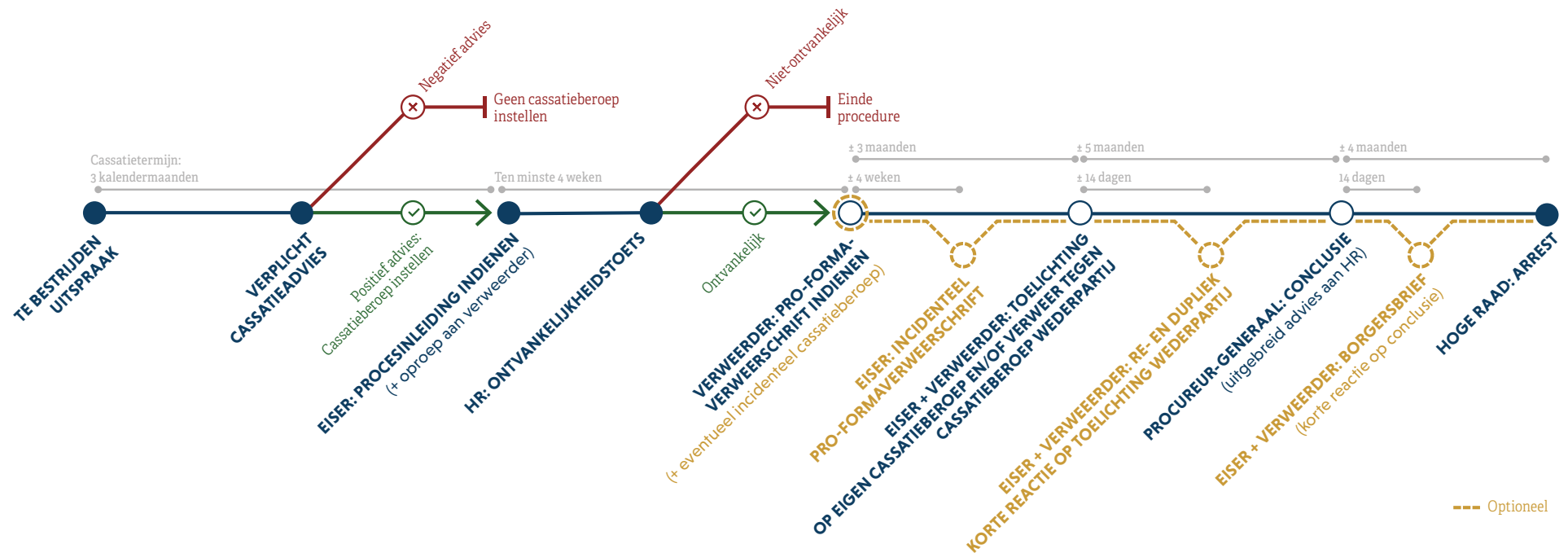
BESLAG- EN EXECUTIERECHT

HR 18 december 2020, ECLI:NL:HR:2020:2103 (Kazachstan en Samruk/Ascom c.s.)

Samruk is een 'Sovereign Wealth Fund' dat tot doel heeft de nationale welvaart van de Republiek Kazachstan te vergroten. Kazachstan is oprichter en enig aandeelhouder van Samruk. Samruk houdt op haar beurt aandelen in de Nederlandse vennootschap KMGK. Kazachstan is in een arbitrageprocedure veroordeeld tot betaling van meer dan USD 497 miljoen aan Ascom c.s.. Tot verhaal daarvan hebben Ascom c.s. conservatoir beslag gelegd op de aandelen van Samruk in KMGK. Samruk vorderde opheffing van het beslag, welke procedure leidde tot het onderhavige arrest. De Hoge Raad oordeelde dat op grond van het volkenrecht voor goederen van een vreemde staat een presumptie van immuniteit van executie geldt. Dat houdt in dat deze goederen alleen kunnen worden beslagen en verkocht als zij door de vreemde staat worden gebruikt voor andere dan publieke doeleinden. De partij die zich op een uitzondering op de immuniteit beroept zal daartoe gegevens moeten aandragen. De immuniteit is, anders dan het hof had aangenomen, niet beperkt tot goederen waarvan slechts de onmiddellijke bestemming publiek is. De Hoge Raad overwoog dat de door Samruk aangevoerde omstandigheden erop wijzen dat haar aandelen in KMGK in beginsel een (uiteindelijk) publieke bestemming hebben.

Cassatieadvocaten voor Samruk: Alexander van der Voort Maarschalk, Bart van der Wiel en Anne Stortelder

STANDAARD RECHTSPLEGING IN CASSATIE IN VORDERINGSPROCEDURES ± 1 TOT 1,5 JAAR

CASSATIETERMIJN Cassatieadvies inwinnen. Bij kort geding en tal van bijzondere procedures geldt een kortere termijn.

NEGATIEF ADVIES Houthoff stelt geen cassatieberoep in.

BEROEP INSTELLEN Cassatieberoep wordt ingesteld door het indienen van een procesinleiding via het portal 'mijn zaak Hoge Raad'.

NIET-ONTVANKELIJK Bijzonder zeldzame toepassing van art. 80a RO: einde traject.

ONTVANKELIJK Procedure loopt door.

VERWEERSCHRIFT INDIENEN Hoef niet nog geen verweer te bevatten, wel eventuele eigen klachten.

TOELICHTING Worden door beide partijen gelijktijdig gegeven, in beginsel schriftelijk. Eiser licht zijn cassatieberoep toe en verweerder zijn verweer daartegen. In geval van een incidenteel cassatieberoep licht bovendien verweerder dit toe en eiser zijn verweer daartegen.

RE- EN DUPLIEK Korte reactie op toelichting wederpartij.

CONCLUSIE PROCUREUR-GENERAAL Grondige analyse van de zaak. Mondt uit in een onafhankelijk, onpartijdig,

niet-bindend advies aan de Hoge Raad. De uitspraak van de Hoge Raad strookt in een meerderheid van de gevallen met de conclusie.

BORGERSBRIEF Optionele korte reactie van een partij op de conclusie. Partijen kunnen niet op elkaars borgersbrief reageren.

DE HOGE RAAD VERNIETIGT DE BESTREDEN UITSPRAAK. EN DAN?

DE MOGELIJKHEDEN EN BEPERKINGEN VAN DE PROCEDURE NA VERWIJZING

Naomi Dempsey

Ongeveer 20% tot 30% van de ingestelde civiele cassatieberoepen is succesvol, wat wil zeggen dat de Hoge Raad een of meer van de cassatieklachten gegrond verklaart en de bestreden uitspraak vernietigt. Volgens de wet is de hoofdregel dat de Hoge Raad de zaak na cassatie zelf afdoet, maar in de praktijk gebeurt dit slechts bij (hoge) uitzondering. Meestal moet na vernietiging namelijk opnieuw of alsnog

over één of meer feitelijke kwesties worden beslist en die taak is aan de feitenrechters voorbehouden. In de regel verwijst de Hoge Raad na een succesvol cassatieberoep de zaak dan ook naar een ander hof 'ter verdere behandeling en beslissing'.

Over wat na verwijzing moet gebeuren, is de wetgever weinig concreet geweest.

Over wat na zo'n verwijzing moet gebeuren, is de wetgever weinig concreet geweest. Op grond van artikel 424 Rv moet het gerecht dat de zaak verder behandelt de behandeling voortzetten en beslissen 'met inachtneming van de uitspraak van de Hoge Raad'. Wat deze voor de hand liggende regel nu precies in de praktijk betekent, is in de jurisprudentie van de Hoge Raad nader uitgewerkt.

Het eerste uitgangspunt is dat vernietiging van de bestreden uitspraak niet betekent dat in verwijzing alles opnieuw aan de orde kan komen. Onderdelen van de uitspraak waartegen met succes een klacht is gericht, kunnen – uiteraard – na verwijzing opnieuw aan de orde komen. Onderdelen van de uitspraak waartegen geen klachten gericht waren of waartegen klachten zijn gericht die werden

verworpen, staan na het arrest van de Hoge Raad vast en kunnen na verwijzing niet meer ter discussie worden gesteld. Maar wat als over een bepaald oordeel in cassatie is geklaagd en de Hoge Raad de klacht niet heeft behandeld? Het is bijvoorbeeld niet

Vernietiging van de bestreden uitspraak betekent niet dat alles opnieuw aan de orde kan komen.

ongebruikelijk dat de Hoge Raad een klacht over het passeren van een bewijsaanbod gegrond verklaart en motiveringsklachten over het inhoudelijke oordeel onbesproken laat. In dat geval is de verwijzingsrechter niet gebonden aan beslissingen waartegen cassatieklachten waren gericht die door de Hoge Raad niet zijn behandeld. Door bepaalde klachten niet te behandelen, laat de Hoge Raad de verwijzingsrechter vrij om opnieuw de aan de orde zijnde feitelijke kwesties te onderzoeken en waarden.

Het tweede uitgangspunt voor de procedure na verwijzing is dat de verwijzingsrechter de beslissingen van de Hoge Raad in acht moet nemen bij zijn beoordeling

van het geding na verwijzing. Indien de Hoge Raad een (nieuwe) rechtsregel poneert, zal de verwijzingsrechter die moeten toepassen. Indien de Hoge Raad een bepaalde uitleg geeft aan de bestreden uitspraak, aan de gedingstukken of – wat niet ongebruikelijk is – indien hij concrete instructies geeft over wat na verwijzing opnieuw moet worden behandeld en hoe, zal de verwijzingsrechter zich daaraan moeten houden.

Het is niet altijd meteen duidelijk welke beslissingen wel en welke beslissingen niet opnieuw of alsnog in de verwijzingsprocedure aan de orde mogen komen. Deels is dit een kwestie van interpretatie van het arrest van de Hoge Raad, vooral wanneer de Hoge Raad dit niet uitdrukkelijk door middel van instructies uitspelt. Deels is dit ook een kwestie van analyse van de bestreden uitspraak, in het licht van de overwegingen van de Hoge Raad: aan beslissingen die voortbouwen op of onlosmakelijk samenhangen met door de Hoge Raad vernietigde beslissingen is de verwijzingsrechter namelijk evenmin gebonden.

Dat het om subtiele verschillen kan gaan, illustreert het volgende voorbeeld. In een zaak over een vordering tot doorbetaling van loon na een niet rechts-geldig ontslag op staande voet, klaagde de werknemer in cassatie met succes over het feit dat de rechtbank zijn loonvordering had gematigd. Het hof dat na cassatie en verwijzing opnieuw over de zaak moest oordelen, besliste dat de loonvordering inderdaad niet gematigd behoefde te worden. Maar de werkgever had in de verwijzingsprocedure betoogd dat de door de rechtbank (vóór de cassatie) toegepaste wettelijke verhoging van 25% alsnog op nihil diende te worden gesteld. Het hof verwierp dit argument, omdat door de werkgever eerder geen cassatieklachten waren gericht tegen het oordeel omtrent de wettelijke verhoging, zodat het hof zich daaraan gebonden achtte. In de tweede gang naar de Hoge Raad casseerde de Hoge Raad dit oordeel. Anders dan het verwijzingshof had

aangenomen en op het eerste gezicht voor de hand leek te liggen (omdat door de werkgever niet over de 25% wettelijke verhoging was geklaagd in het eerste cassatieberoep), was het hof niet gebonden aan de eerdere beslissing over de wettelijke verhoging. Bij het bepalen van de omvang van de wettelijke verhoging is namelijk het totale bedrag van de toegewezen loonvordering relevant. Met andere woorden: een beslissing over wettelijke verhoging hangt onlosmakelijk samen met de hoogte van de uiteindelijk toegewezen loonvordering, waarover wel met succes in cassatie was geklaagd.

Het derde uitgangspunt waarmee rekening moet worden gehouden, is dat de verwijzingsrechter het geding na verwijzing moet behandelen in de stand waarin het verkeerde toen de vernietigde uitspraak werd gewezen. Dit betekent dat in de procedure na verwijzing in principe géén plaats meer is voor het overleggen van nieuw of aanvullend bewijs of het aanvoeren van nieuwe feiten, tenzij in de

Na verwijzing is géén plaats voor nieuw bewijs of nieuwe feiten.

procedure vóór cassatie nog niet aan de fase van bewijslevering was toegekomen, dan wel bewijslevering naar het oordeel van de Hoge Raad ten onrechte niet was toegestaan. Decennialang is aan deze regel strikt de hand gehouden, maar sinds de jaren negentig

is een duidelijke tendens in de rechtspraak van de Hoge Raad te zien, waaruit blijkt dat de scherpe kantjes hiervan zijn bijgeschaafd. Zo mogen partijen na verwijzing nieuwe producties overleggen, mits deze betrekking hebben op al vóór verwijzing ingenomen stellingen (en die stellingen relevant zijn voor de aspecten van de zaak waarover de verwijzingsrechter nog mag oordelen). Verder mogen partijen zich beroepen op nieuwe, gewijzigde feitelijke omstandigheden die zich hebben voorgedaan na cassatie, wederom mits deze relevant zijn voor de aspecten van de zaak waarover de verwijzingsrechter nog mag oordelen. Tot slot mogen

partijen na verwijzing hun stellingen en conclusies (en eventueel zelfs hun vordering) aanpassen indien de uitspraak van de Hoge Raad tot een nieuwe ontwikkeling in het recht heeft geleid of indien sprake is van een intussen in werking getreden wetswijziging. Hoewel er dus sprake is van enige versoepeling van de regel dat de verwijzingsrechter de zaak behandelt in de stand waarin die zich ten tijde van cassatie bevond, staat de regel op zich nog altijd overeind. Zo mag de verwijzingsrechter nog altijd geen acht slaan op verweren die voor het eerst na verwijzing worden aangevoerd of op een wijziging of vermeerdering van eis na verwijzing.

Voor wat betreft de meer procedurele kant van de procedure na verwijzing: ook hierover is in de wet nauwelijks iets geregeld. Het is aan de 'meest gerede partij' om de zaak na cassatie en verwijzing aan te brengen bij de verwijzingsrechter. Dit kan door middel van een oproepingsexploot. Het mag echter ook anders. Zolang de wederpartij maar van de voortzetting van de procedure op de hoogte wordt gesteld en de gelegenheid krijgt om zijn zaak na verwijzing – binnen de door de Hoge Raad aangegeven grenzen – opnieuw te bepleiten.

Winst in cassatie betekent niet altijd winst na verwijzing.

Winst in cassatie betekent niet altijd winst na verwijzing. Een goede memorie na verwijzing, waarin de zaak binnen de bijzondere verwijzingsprocedureregels optimaal aan de verwijzingsrechter wordt

gepresenteerd, kan daarom het verschil maken tussen uiteindelijke winst of verlies voor de cliënt. Ons cassatieteam wordt regelmatig gevraagd om een dergelijke memorie op te stellen of om daarover te adviseren.

PRAKTIJKVOORBEELD: BOTOBE/R

ARBEIDSRECHT

HR 14 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2305, NJ 2019/47 (Botobe/R).

Deze beschikking is voor de arbeidsrechtpraktijk om verschillende redenen van belang. De Hoge Raad beslist dat een kleine werkgever (Botobe) die een beroep wil doen op de overbruggingsregeling (waardoor een lagere transitievergoeding verschuldigd is indien sprake is van ontslag wegens slechte financiële omstandigheden) dit bij wijze van verweer kan doen. Anders dan door de feitenrechters was geoordeeld, was de werkgever niet verplicht hiertoe zelf binnen drie maanden een verzoekschrift in te dienen. In het belang van de rechtspraak geeft de Hoge Raad naar aanleiding van de cassatieklachten nog een tweetal overwegingen ten overvloede. Zo verduidelijkt de Hoge Raad dat een werkgever ook andere uitzonderingen op de transitievergoeding bij wijze van verweer kan voeren. Daarnaast overweegt de Hoge Raad dat de arbeidsrechtelijke vervaltermijnen van artikel 7:686a lid 4 BW – anders dan door alle lagere rechters tot dan toe was beslist – niet ambtshalve toegepast mogen worden.

Cassatieadvocaat voor Botobe: Naomi Dempsey.

ANTICIPEREN OP CASSATIE

LESSEN UIT DE CASSATIEPRAKTIJK

Rob Meijer

In de voorafgaande hoofdstukken is al benadrukt dat de Hoge Raad geen onderzoek naar de 'ware' feiten meer kan doen. De wet bepaalt namelijk dat in de cassatie-procedure door partijen en de hoogste rechter uitgegaan moet worden van de feiten zoals die door het hof zijn vastgesteld, eventueel in afwijking van wat de rechtbank eerder had aangenomen. Voor nieuw bewijsmateriaal is in cassatie geen ruimte.

Voor nieuw bewijsmateriaal is in cassatie geen ruimte.

Tot de vaststaande feiten behoren niet alleen de 'kale' gebeurtenissen en omstandigheden zoals die zich volgens het hof hebben voorgedaan. Ook de waardering van het bewijsmateriaal en vervolgens die van de bewezen geachte feiten is in beginsel geheel aan het oordeel van het hof overgelaten. Denk bijvoorbeeld aan de vraag of een omstreden handelwijze in een bedrijfstak gebruikelijk is, de vraag of aannemelijk is dat een partij reeds op het cruciale moment van een gevaarsituatie van dat gevaar op de hoogte was dan wel had moeten zijn, de vraag naar de toedracht van een ongeval en die naar de kosten om de schade ervan te repareren enz.

Dergelijke door het hof vastgestelde feiten kunnen alleen bij uitzondering zinvol in cassatie ter discussie worden gesteld. Hierbij is vooral te denken aan een door het hof op onbegrijpelijke wijze of zonder wederhoor uit de stellingen en het bewijsmateriaal getrokken conclusie, aan een door het hof volstrekt genegeerd wezenlijk betoog of ingeroepen document, of aan het zonder goede grond weigeren te horen van een voorgedragen getuige. Zulke procedurele of logische vergissingen van een hof zijn echter vrij zeldzaam. Bovendien is de Hoge Raad niet zelden geneigd om wat volgens de verongelijkte partij onbegrijpelijk is, toch met de mantel der liefde te bedekken.

De vraag naar de juiste toepassing van rechtsregels kan zelden goed beoordeeld worden zonder kennis van de vaststaande feiten.

De vraag naar de juiste toepassing van de relevante rechtsregels laat zich zelden beantwoorden los van de in het concrete geval vaststaande feiten. Veel verzoeken om cassatieberoep in te stellen lopen reeds na enige studie stuk, omdat in het dossier stellingen ontbreken over de feitelijke gegevens die zijn vereist voor het slagen van een cassatieklacht over schending van een voor de verzoeker gunstige rechtsregel. Maar ook als de relevante feiten wél zijn gesteld, staat niet zelden aan het succes van een cassatieklacht in de weg dat bij het hof door de belanghebbende partij in verband daarmee geen duidelijk beroep op de toepasselijkheid van de betreffende, voor haar gunstige, regel is gedaan. Vaak kan dan van het hof niet verlangd worden dat het deze regel spontaan ('ambtshalve') zou toepassen; dat zou zelfs een verboden vorm van hulp aan de andere partij kunnen opleveren. Als bijvoorbeeld geen beroep op verjaring is gedaan, mag het hof de vordering niet op grond van verjaring afwijzen, ook al blijken de voor verjaring relevante feiten voldoende uit de processtukken. Bij zijn beoordeling van een geschil moet de Hoge

Net zo min als de feiten kunnen in cassatie alsnog de grondslagen van de vordering of het verweer worden aangepast.

Raad zich sowieso beperken tot de in feitelijke instanties gestelde grondslagen van de vordering en het verweer. Net zo min als de feiten kunnen in cassatie alsnog de grondslagen van de vordering of het verweer worden aangepast.

Ook om die reden moet een partij dus alle mogelijke grondslagen van haar vordering of verweer in feitelijke instanties zo volledig en duidelijk mogelijk aanvoeren en die steeds zodanig scherp onderscheiden dat de rechter niet aan onderdelen van haar betoog voorbij kan gaan. Veelal verdient het de voorkeur daartoe een duidelijk getrapte structuur te gebruiken met alternatieve grondslagen. Een cassatieklacht inhoudende dat het hof één van de alternatieve grondslagen niet heeft behandeld kan alleen slagen, indien deze grondslag voldoende scherp als zelfstandig argument in de processtukken is gepresenteerd.

In cassatie kan voorts een bewijsaanbod, dat het hof heeft gepasseerd – meestal door het als ‘niet voldoende specifiek’, ‘niet ter zake dienend’ of ‘te laat voorgesteld’ te bestempelen – niet alsnog worden aangepast of aangevuld. Daarom verdient het de voorkeur een bewijsaanbod reeds dadelijk te doen en dit voorts zo precies aan te kleden dat de feitenrechter niet eromheen kan. Regelmatig wordt over het hoofd gezien dat de rechter een in algemene bewoordingen gedaan bewijsaanbod door getuigen in beginsel mag passeren. Vrijwel alle andere bewijsmiddelen kunnen het best in de vorm van producties dadelijk bij de processtukken worden gevoegd, omdat de rechter een aanbod om dat zo nodig later te doen, naast zich neer mag leggen. Zo kan men de technische verklaring van een deskundige over de toedracht van een schade of de

herinnering van een getuige aan een voorval of bespreking, als productie overleggen. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor geluid- of beeldopnamen.

In veel zaken met een groot principieel en/of financieel belang is het goed gebruik dat al in het beginstadium van het hoger beroep een ervaren cassatieadvocaat wordt ingeschakeld om de ‘feitelijke’ procesadvocaat te begeleiden en aldus de positie van de cliënt beter te beveiligen en te versterken. De door ervaring met veel goede maar toch mislukte betogen gescherpte cassatieadvocaat en het daarmee ontwikkelde inzicht over wat de Hoge Raad van hoven aan motivering eist, leveren een breed, preventief inzetbaar fonds op van ‘wijsheid achteraf’.

De cassatieadvocaat moet voor de kennis van de markt, het product en de overige feiten uiteraard afgaan op de informatie van de cliënt en diens advocaat in de feitelijke instantie. De toegevoegde waarde van de inzet van een cassatieadvocaat in appel is dat hij met dezelfde distantie en onbevangenheid naar het procesdossier kan kijken als de appel- en cassatierechter doen. Een aanbod van getuigenbewijs kan dan bijvoorbeeld in overleg met de cassatieadvocaat zodanig aangekleed worden dat een hof, hoezeer het ook getuigenverhoren zou willen vermijden, daar niet langer onderuit kan komen.

De alternatieve juridische grondslagen van een vordering of verweer kunnen met behulp van de cassatieadvocaat zodanig scherp onderscheiden en tegelijk ‘gestapeld’ worden, dat een hof niet meer een voor de cliënt doodlopende tussenweg kan kiezen of een uitweg kan overslaan. De voor de cliënt en zijn goed ingevoerde advocaat vanzelfsprekende kennis van de branche en de concrete omstandigheden van de zaak kunnen op aangeven van de cassatieadvocaat zodanig nader worden toegelicht en gedocumenteerd dat een hof zich daarover wel moet buigen en uitlaten.

Anticipatie voorkomt niet zelden een gang naar de Hoge Raad.

Dagelijks spitten cassatieadvocaten in procesdossiers die in twee feitelijke instanties zijn 'gegroeid'. Ieder dossier is anders, omdat op vaak zeer verschillende wijze getrainde en redenerende advocaten

hun zaak hebben gepresenteerd, en ook rechters hun eigen beslissingsstrategieën op het dossier hebben losgelaten. Met hun in de loop der jaren opgedane algemene juridische kennis en specifiek procesrechtelijke ervaring kunnen cassatieadvocaten in de appelfase de appellant of geïntimeerde behoeden voor de vele juridische en feitelijke valkuilen die in de cassatie instantie vaak fataal blijken. Anticipatie op cassatie door het in hoger beroep inschakelen van een cassatieadvocaat voorkomt niet zelden een gang naar de Hoge Raad of maakt dat een partij er in cassatie veel beter voorstaat.

PRAKTIJKVOORBEELD: RUSSISCH FAILLISEMENT IN NEDERLAND

INTERNATIONAAL FAILLISEMENTSRECHT

HR 13 september 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ5668, NJ 2014/454 en HR 18 januari 2019, ECLI:NL:HR:2019:54, NJ 2019/364 (Promneftstroy/Yukos Finance).

In de zaak Promneftstroy/Yukos Finance oordeelde de Hoge Raad dat de curator in een buitenlands faillissement in beginsel ook het in Nederland aanwezige vermogen van de failliet te gelde mag maken. De zaak betrof het in Rusland uitgesproken faillissement van Yukos Oil. De Russische curator in dat faillissement heeft de aandelen van een Nederlandse dochtervennootschap van Yukos Oil verkocht. Overeenkomstig het door Houthoff ingestelde cassatiemiddel oordeelde de Hoge Raad, anders dan het hof, dat deze verkoop ook in Nederland geldig was.

Een andere vraag was of het buitenlandse faillissement waarop de curator zijn verkoopbevoegdheid baseerde, in Nederland erkend kan worden, in de zin dat daaraan in Nederland rechtsgevolgen kunnen worden toegekend. Het gerechtshof Amsterdam oordeelde dat dit specifieke faillissementsvonnis niet kan worden erkend omdat de Nederlandse openbare orde zich daartegen verzet. De Hoge Raad liet dit oordeel in stand.

Cassatieadvocaten voor Promneftstroy: Rob Meijer en Remme Verkerk.

PREJUDICIËLE VRAGEN AAN DE HOGE RAAD

HOE DE RECHTER DE HULP VAN DE HOGE RAAD KAN INROEPEN

Jan Frans de Groot

Soms bereiken belangrijke rechtsvragen de Hoge Raad niet of niet tijdig genoeg, terwijl de maatschappelijke behoefte aan een richtinggevende uitspraak van de Hoge Raad groot is. De zaken over effectenlease zijn daarvan een voorbeeld.

Om aan deze situatie tegemoet te komen, heeft de civiele rechter, zowel in eerste aanleg als in appel, sinds 1 juli 2012 de mogelijkheid om een rechtsvraag te stellen aan de Hoge Raad.

TOEPASSINGSBEREIK

De civiele rechter kan, op verzoek van een partij of ambtshalve, een prejudiciële vraag stellen als een antwoord op die vraag nodig is om op de eis of het verzoek te beslissen én de vraag rechtstreeks van belang is voor:

1. 'massavorderingen', waaronder wordt verstaan een veelheid aan vorderingsrechten die gegrond zijn op dezelfde of soortgelijke feiten en uit dezelfde of soortgelijke samenhangende oorzaken voortkomen; of

2. de beslechting van talrijke andere feitelijk vergelijkbare zaken.

Het moet gaan om een rechtsvraag waarvan de beantwoording een zaakoverstijgend belang heeft.

Als voorbeeld van de eerste categorie kan worden genoemd de massaschadezaken op grond van de Wet collectieve afwikkeling massaschade (Wcam). Bij de tweede categorie kan gedacht worden aan een rechtsvraag over de uitleg van nieuwe wetgeving. Wil prejudiciële vraagstelling mogelijk zijn, dan moet het, kort gezegd, dus gaan om zaken waarin een rechtsvraag aan de orde is waarvan de beantwoording een zaakoverstijgend belang heeft.

De prejudiciële vraag hoeft geen zuivere rechtsvraag te zijn; ook vragen die tot een gemengde beslissing (zie p. 7) leiden, kunnen aan de Hoge Raad worden voorgelegd. In zo'n geval is te verwachten dat het antwoord van de Hoge Raad uitgangspunten, gezichtspunten of vuistregels bevat waarmee de lagere rechter verder uit de voeten kan. Net als in de reguliere cassatieprocedure beantwoordt de Hoge Raad géén zuiver feitelijke vragen.

De eerste prejudiciële beslissing van de Hoge Raad – die ging over de vraag wanneer een notariële hypotheekakte kan worden aangemerkt als een executoriale titel – is door de Hoge Raad op 8 februari 2013 beantwoord (*NJ* 2013/123). In die procedure merkte de Hoge Raad op dat prejudiciële vragen kunnen worden gesteld vóórdat de relevante feiten definitief vaststaan. Dit heeft tot gevolg dat de Hoge Raad bij de beantwoording van de prejudiciële vraag niet gebonden is aan de feiten die zijn vastgesteld door de rechter die de vraag stelt, al zal hij in beginsel wel van die feiten uitgaan. Voor het stellen van een prejudiciële vraag zal vaak voldoende zijn dat de procedure bij de lagere rechter zodanig is

gevorderd dat hij de voor de beantwoording relevante feiten voldoende kan afbakenen.

Is sprake van een feitencomplex dat nog verre van compleet is, of in hoge mate betwist, dan kan de Hoge Raad het verzoek tot beantwoording van een prejudiciële vraag afwijzen. Dit kan ook indien nog niet vaststaat of het antwoord nodig is om op het geschil te beslissen.

In een geval waarin het feitencomplex nog in verschillende zin kan worden vastgesteld, kan de Hoge Raad ook een zodanig antwoord formuleren dat daarin meer algemene, richtinggevende uitgangspunten of vuistregels worden gegeven. Aan de hand daarvan kan het geschil vervolgens worden 'gestroomlijnd' en afgewikkeld bij de lagere rechter. Denkbaar is ook dat de Hoge Raad een meerledig antwoord geeft, zodat de lagere rechter weet hoe hij in verschillende situaties moet beslissen. De Hoge Raad merkt in dit verband op dat hem – met name waar het gemengde beslissingen betreft – in de prejudiciële procedure een 'grotere beoordelingsvrijheid' toekomt dan in cassatie.

Het antwoord van de Hoge Raad op de prejudiciële vraag is in beginsel bindend voor de vraagstellende rechter (en voor partijen). 'In beginsel' omdat het zo kan zijn dat de lagere rechter een andere beslissing neemt dan op grond van de uitspraak van de Hoge Raad viel te verwachten, doordat de lagere rechter de feiten uiteindelijk anders vaststelt dan waarvan de Hoge Raad bij de beantwoording is uitgegaan. Naast binding voor de vraagstellende rechter heeft de prejudiciële uitspraak precedentwerking voor vergelijkbare zaken. De Hoge Raad zelf acht zich niet aan zijn eerdere antwoord gebonden in een latere cassatieprocedure indien mocht blijken dat de feiten toch anders lagen, zo blijkt uit de eerste prejudiciële procedure.

DE PROCEDURE

De rechter die een prejudiciële vraag aan de Hoge Raad wil stellen, dient partijen in de gelegenheid te stellen zich daarover uit te laten. Deze uitlating betreft zowel de toepassing van de prejudiciële procedure, als de formulering van de vraag. Tegen de beslissing van de rechter om een vraag te stellen en de inhoud van de vraag, staat geen beroep open.

Bij de tussenbeslissing waarin de rechter de vraag formuleert, moet tevens het onderwerp van het geschil worden vermeld, de door de rechter vastgestelde feiten, de door partijen ingenomen standpunten en een uiteenzetting waaruit blijkt dat wordt voldaan aan het vereiste dat beantwoording rechtstreeks van belang is voor massavorderingen of voor de beslechting van talrijke andere feitelijk vergelijkbare zaken. Deze beslissing stuurt de rechter vervolgens onverwijld naar de Hoge Raad. De rechter houdt de zaak aan totdat het antwoord van de Hoge Raad is ontvangen.

De prejudiciële vragen die bij de Hoge Raad in behandeling zijn, worden op de website van de Hoge Raad geplaatst. De antwoorden op de prejudiciële vragen worden, net als alle andere uitspraken van de Hoge Raad, op www.rechtspraak.nl gepubliceerd. Mocht de prejudiciële vraag ook voor een andere procedure van belang zijn, dan kan de rechter ook die procedure aanhouden (al dan niet op verzoek van partijen) in afwachting van de beslissing van de Hoge Raad.

Met de prejudiciële procedure is aansluiting gezocht bij de reguliere cassatieprocedure.

Met de prejudiciële procedure bij de Hoge Raad is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de regeling van de reguliere cassatieprocedure. De Hoge Raad heeft de bevoegdheid om een gestelde vraag direct af

te doen, zelfs zonder motivering (vergelijkbaar met de toepassing van art. 81 RO in cassatiezaken). Hiertoe kan de Hoge Raad overgaan als hij van oordeel is dat de vraag zich niet voor beantwoording bij wijze van prejudiciële beslissing leent of als de vraag onvoldoende geschikt is om beantwoording te rechtvaardigen.

Daarmee heeft de Hoge Raad het dus volledig in eigen hand om een hem voorgelegde vraag al dan niet in behandeling te nemen.

Beslist de Hoge Raad niet op deze wijze, dan stelt hij partijen in de gelegenheid om schriftelijke opmerkingen te maken. De Hoge Raad kan ook anderen, zoals consumentenorganisaties, vakbonden e.d., in de gelegenheid stellen schriftelijke opmerkingen te maken. Juist omdat de prejudiciële vraag een zaakoverstijgend belang heeft, kan het van belang zijn dat de Hoge Raad een zo compleet mogelijk beeld krijgt van de juridische en maatschappelijke context waarin de vraag moet worden gezien. In de allereerste procedure is van die mogelijkheid door de Hoge Raad ook gebruik gemaakt. Hij verzocht de Koninklijke Beroepsorganisatie van Gerechtsdeurwaarders om haar zienswijze kenbaar te maken.

Dergelijke schriftelijke opmerkingen kunnen slechts door een advocaat bij de Hoge Raad worden gemaakt. Het is van belang daarin meteen volledig te zijn, omdat geen recht bestaat op een tweede schriftelijke ronde; de Hoge Raad kan die echter wel toestaan, bijvoorbeeld om te reageren op de opmerkingen die de wederpartij en derden hebben gemaakt.

Vervolgens neemt de procureur-generaal een conclusie. Deze conclusie zal (net als in reguliere cassatiezaken) een analyse bevatten van de aan de orde zijnde rechtsvragen met een bespreking van de relevante rechtspraak en literatuur. Het verschil is dat de conclusie niet adviseert over de gegrondheid van het cassatiemiddel, maar over de beantwoording van de gestelde vraag. Zodra de

conclusie is genomen, bepaalt de Hoge Raad de dag waarop hij uitspraak zal doen. Bij zijn beantwoording kan de Hoge Raad de gestelde vraag herformuleren. De Hoge Raad kan partijen in de gelegenheid stellen zich daarover uit te laten. Dat zal hij niet doen als de herformulering van ondergeschikte betekenis is.

Griffierechten zijn voor een prejudiciële procedure niet verschuldigd. Voorts dragen partijen vooralsnog hun eigen (advocaat)kosten. De Hoge Raad stelt echter in zijn uitspraak wel de kosten vast van de prejudiciële procedure. Het is uiteindelijk aan de rechter die de prejudiciële vraag heeft gesteld om te beslissen welke partij veroordeeld wordt om die kosten aan de andere partij te vergoeden.

TERMIJNEN EN DUUR VAN DE PROCEDURE

In de wettelijke regeling van de prejudiciële procedure zijn geen termijnen opgenomen. In het procesreglement van de Hoge Raad staat dat de Hoge Raad erop toeziet dat de procedure met voortvarendheid wordt gevoerd. In de praktijk blijkt de prejudiciële procedure bij de Hoge Raad zes tot twaalf maanden te duren. Deze termijn zal langer zijn indien de Hoge Raad op zijn beurt prejudiciële vragen moet stellen aan (bijvoorbeeld) het Hof van Justitie EU.

DE PREJUDICIËLE BESLISSING IS GENOMEN EN DAN?

Als de Hoge Raad uitspraak heeft gedaan, zendt de griffier van de Hoge Raad een afschrift daarvan en van alle andere stukken van de prejudiciële procedure (zoals de schriftelijke opmerkingen van partijen en de conclusie van de procureur-generaal) aan de rechter die de vraag heeft gesteld. Die zal de zaak vervolgens moeten beslissen met inachtneming van de uitspraak van de Hoge Raad, nadat hij partijen in de gelegenheid heeft gesteld zich daarover uit te laten.

In de praktijk blijkt de belangstelling voor dit instrument nog iets groter dan verwacht.

De wetgever is er van uitgegaan dat gemiddeld tien vragen per jaar aan de Hoge Raad zouden worden voorgelegd. In de praktijk blijkt de belangstelling voor dit instrument nog iets groter dan verwacht.

De laatste jaren ligt het gemiddeld aantal ingediende vragen rond de dertien. Uit een eerste tussentijdse evaluatie van dit instrument (Universiteit Utrecht, 2016) blijkt bovendien dat het instrument van de prejudiciële vragen aan de Hoge Raad in een behoefte voorziet en dat het adequaat werkt.

PRAKTIJKVOORBEELD: HET ARREST KEIJZER/GEMEENTE GORINCHEM ONTEIGENINGSRECHT

HR 15 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:24, NJ 2016/398 (Keijzer/Gemeente Gorinchem).

Keijzer/Gemeente Gorinchem is een belangrijk arrest op het gebied van onteigening. Op 15 januari 2016 gaf de Hoge Raad in vijf zaken, waaronder deze, een oordeel over de elimineringsregel van art. 40c Ontheffingswet. Deze regel houdt in dat bij het bepalen van de schadeloosstelling wegens onteigening geen rekening wordt gehouden met de voor- of nadelen die veroorzaakt worden door het werk waarvoor onteigend wordt, overheidswerken die daarmee in verband staan of de plannen voor deze werken. Na eerdere arresten van de Hoge Raad rees de vraag of en onder welke omstandigheden ook een bestemmingsplan met deze bepaling zou moeten worden weggedacht. Dat past bij onrendabele bestemmingen, maar was niet eerder toegepast bij lucratieve bestemmingen. In deze zaak werd ten nadele van de onteigende een bestemmingsplan met door een marktpartij te ontwikkelen woningbouwbestemming voor de waardebeoordeling geëlimineerd. De Hoge Raad greep echter in en formuleerde de regel dat alleen (plannen voor) overheidswerken geëlimineerd kunnen worden.

Cassatieadvocaat voor Keijzer: Jan Frans de Groot.

CASSATIE IN BELASTINGZAKEN

EEN BESTUURSRECHTELIJKE PROCEDURE DIE ANDERS EN EENDER IS

Alexander van der Voort Maarschalk

De Hoge Raad is ook de hoogste rechter in belastingzaken. Het gaat dan met name om de belastingheffing door de rijksoverheid of lagere overheden, zoals provincies, gemeenten en waterschappen. In mindere mate gaat het om de heffing van socialeverzekeringspremies, namelijk indien het een zaak betreft die

gevolgen heeft voor de uitleg van begrippen die ook voor de belastingheffing van belang zijn. Sinds 1 juli 2016 is de Hoge Raad ook de hoogste rechter voor belastingzaken van de Caribische delen van het Koninkrijk.

In belastingzaken is de cassatieprocedure een bestuursrechtelijke procedure.

De procedure in belastingzaken is – ook in cassatie – een bestuursrechtelijke procedure. In die zin is de Hoge Raad een van de hoogste bestuursrechtelijke colleges, naast andere bestuursrechters zoals de Afdeling rechtspraak van de Raad van State, de Centrale Raad van Beroep en het College van Beroep voor het Bedrijfsleven.

OMVANG VAN DE TOETSING IN CASSATIE

Net zoals in civiele cassatiezaken zijn in cassatie in belastingzaken beperkingen gesteld aan de mogelijkheden om een uitspraak van de lagere rechter aan te vechten. Ook in belastingzaken kan de Hoge Raad rechtsoordelen van de lagere rechter volledig toetsen, maar feitelijke oordelen slechts marginaal. Beide oordelen moeten in cassatie op een verschillende wijze bestreden worden (zie nader p. 6). Anders dan in civiele zaken kan de Hoge Raad in belastingzaken een uitspraak van de lagere rechter ook 'ambtshalve' casseren, dat wil zeggen op gronden die niet door partijen zijn aangevoerd. Van deze mogelijkheid maakt de Hoge Raad echter vrijwel geen gebruik meer. De kans om bij een ondeugdelijk geformuleerd cassatieberoep 'gered' te worden door de Hoge Raad is dus klein.

De mogelijkheden om de uitspraak van de lagere rechter in cassatie onderuit te krijgen hangen dus ook in belastingzaken sterk af van een juiste analyse van de oordelen van de lagere rechter en van de juiste bestrijding ervan in cassatie. Voor beide is kennis en ervaring op cassatiegebied vereist.

DE PROCEDURE IN BELASTINGZAKEN

De procedure bij de belastingkamer van de Hoge Raad verschilt op belangrijke punten van de civielrechtelijke procedure. De beroepstermijn is korter, namelijk

zes weken in plaats van de gebruikelijke drie maanden in de meeste civiele zaken. Anders dan in civiele zaken hoeft de motivering van het cassatieberoep niet binnen de beroepstermijn te worden ingediend. Volstaan kan worden met een ongemotiveerd cassatieberoepschrift.

De procedure bij de belastingkamer van de Hoge Raad verschilt op belangrijke punten van de civielrechtelijke procedure.

Sinds 15 april 2020 is digitaal procederen verplicht voor beroepsmatige rechtsbijstandsverleners, niet-natuurlijke personen en bestuursorganen. Zij kunnen een cassatieberoepschrift dus alleen indienen via het webportaal van de Hoge Raad. Dit geldt ook voor Caribische belastingzaken. Anderen kunnen kiezen voor digitaal procederen of een cassatieberoepschrift per brief of per fax indienen bij de Hoge Raad, maar niet per e-mail. De Hoge Raad stelt vervolgens een termijn van zes weken vast, waarbinnen de motivering van het cassatieberoep moet worden ingediend. In de praktijk is de termijn voor de indiening van de motivering van het cassatieberoep dus eveneens ongeveer drie maanden. Eender aan civielrechtelijke cassaties is in belastingzaken de vereiste 'cassatietechnische bril' en kennis van de mogelijkheden en beperkingen van het cassatieberoep.

In belastingzaken bestaat geen verplichte procesvertegenwoordiging, behalve bij een pleidooi bij de Hoge Raad: dat kan alleen worden gehouden door een advocaat. Het verzoek om de zaak zo nodig in een (mondeling of schriftelijk) pleidooi toe te mogen lichten moet uiterlijk worden gedaan bij de indiening van de motivering van het cassatieberoep. Een ander verschil met de civielrechtelijke procedure is dat de belastingplichtige in cassaties over rijksbelastingen (zoals bijvoorbeeld vennootschapsbelasting, loonbelasting, omzetbelasting, inkomstenbelasting) een andere partij tegenover zich krijgt, namelijk de Staatssecretaris van Financiën (en dus niet langer de inspecteur van de belastingdienst). In de praktijk worden cassaties in belastingzaken altijd door het Ministerie van Financiën behandeld.

Nadat cassatieberoep is ingesteld plaatst de griffier van de Hoge Raad een bericht voor de wederpartij in het webportaal en stuurt daarvan een kopie per post aan de wederpartij. De griffie stuurt ook het cassatieberoepschrift en de (eventueel later ingediende) motivering per post aan de wederpartij, als deze niet digitaal procedeert. Die kan vervolgens binnen een door de Hoge Raad gestelde termijn

(in beginsel binnen acht weken) een verweerschrift indienen. Net als in civiele cassaties kan de verweerder, tegelijk met het verweerschrift, zelf cassatieberoep instellen ('incidenteel cassatieberoep'), waarop de andere partij binnen vier weken schriftelijk mag reageren.

Indien de verweerder in cassatie de zaak in een pleidooi wil laten toelichten, moet hij daarom verzoeken in het verweerschrift. Indien niet door een van beide partijen om pleidooi is verzocht, kan degene die het cassatieberoep had ingesteld binnen vier weken reageren op het verweerschrift met een conclusie van repliek. De andere partij kan dáárop weer binnen vier weken reageren met een conclusie van dupliek.

Indien na bestudering van het cassatieberoep blijkt dat de zaak zich niet leent voor cassatie kan de Hoge Raad de zaak op grond van art. 80a RO zonder motivering niet-ontvankelijk verklaren (zie daarover nader p. 24).

Indien de Hoge Raad de zaak wel in behandeling neemt, kan een advocaat-generaal een conclusie nemen. Zo'n conclusie is in fiscale cassatiezaken niet verplicht. In slechts ongeveer één op de zeven gevallen wordt zo'n conclusie genomen.

De Hoge Raad doet vervolgens uitspraak bij arrest. Indien de Hoge Raad het cassatieberoep ongegrond of niet-

In 10 tot 15% van de gevallen verklaart de Hoge Raad het cassatieberoep gegrond.

ontvankelijk verklaart eindigt de procedure en blijft de uitspraak van de lagere rechter in stand. In 10 tot 15% van de gevallen verklaart de Hoge Raad het cassatieberoep gegrond. In dat geval kan hij de zaak verwijzen naar een

ander hof (of soms naar het zelfde hof) of de zaak zelf afdoen. De Hoge Raad zal de zaak zelf afdoen als duidelijk is wat de einduitkomst moet zijn. In dat geval eindigt de procedure met het arrest van de Hoge Raad. In geval van verwijzing wordt de procedure bij het hof voortgezet met inachtneming van de uitspraak van de Hoge Raad. Na de uitspraak van het hof kan eventueel opnieuw cassatieberoep worden ingesteld.

DUUR EN VERSNELLING VAN DE PROCEDURE

De cassatieprocedure vormt het sluitstuk van een lange procedure die volgt op bezwaar tegen de aanslag of een andere beschikking van de inspecteur, beroep bij de rechtbank en hoger beroep bij het hof (art. 26 e.v. AWR). De lengte van de fiscale cassatieprocedure varieert per zaak van enkele maanden tot meer dan twee jaar. De Hoge Raad heeft de gemiddelde doorlooptijd inmiddels weten terug te brengen naar minder dan een jaar.

Versnelling van de procedure is mogelijk door het instellen van sprongcassatie na de uitspraak van de rechtbank en zo hoger beroep bij het hof over te slaan.

Sprongcassatie is alleen mogelijk met schriftelijke instemming van de Minister van Financiën als het gaat om rijksbelastingen. Die is over het algemeen bereid daaraan mee te werken, o.a. vanwege de onmogelijkheid van prorogatie in belastingzaken (een rechtstreeks beroep bij het gerechtshof met overslaan van de rechtbank). Sprongcassatie kan met name opportuun zijn in gevallen waarin geen geschil meer bestaat over de feiten, maar nog slechts een zuivere rechtsvraag partijen verdeeld houdt.

De fiscale rechtsgang kent sinds 1 januari 2016 een prejudiciële procedure naar het voorbeeld van de prejudiciële procedure in civiele zaken.

PRAKTIJKVOORBEELD: DE BELASTINGDIENST KOMT IN STRIJD MET HET ZWIJGRECHT

BELASTINGRECHT EN ARTIKEL 6 EVRM

HR 12 juli 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ3640, NJ 2013/435 (W./Staat).

De belastingdienst legde een aantal belastingaanslagen met vergrijpboetes op. Met het oog op de onderbouwing van de aanslagen en de boetes vorderde de belastingdienst vervolgens in een civiel kort geding dat de belastingplichtige informatie zou verstrekken. De kortgedingrechter en het hof wezen die vordering toe. In deze principiële zaak voerde de belastingplichtige aan dat de Belastingdienst zodoende in strijd handelde met het, in artikel 6 EVRM vastgelegde, zwijgrecht. In deze bijzondere zaak stelde de Hoge Raad een 'gemengde kamer' samen, met raadsheren afkomstig uit de burgerlijke kamer, belastingkamer en strafkamer. Die samenstelling benadrukt het principiële karakter en de brede relevantie van de uitspraak. De Hoge Raad oordeelde in heldere bewoordingen dat de kortgedingrechter en het hof de vordering niet ongeclausuleerd hadden mogen toewijzen, maar alleen met de restrictie dat bepaalde informatie uitsluitend mag worden gebruikt voor de belastingheffing en dus niet voor de (onderbouwing van de) boete. De Hoge Raad vernietigde in zoverre het vonnis van de kortgedingrechter en het arrest van het hof en deed de zaak zelf af.

Cassatieadvocaten voor eiser in cassatie: Alexander van der Voort Maarschalk en Remme Verkerk.

CASSATIE- RECHTSPRAAK IN STRAFZAKEN

'LAST RESORT' AAN HET KORTE VOORHOUT

Frank Mattheijer

INLEIDING

De tweede kamer van de Hoge Raad, ook wel aangeduid als de strafkamer, oordeelt als hoogste rechter op nationaal niveau over strafzaken. Het overgrote deel van de beroepen in cassatie in strafzaken wordt ingesteld door verdachten. Zij hebben de hoop, niet zelden de verwachting, dat de Hoge Raad in hun zaak 'recht' zal doen en het veroordelend arrest van het hof zal vernietigen. Die verwachting is niet steeds gebaseerd op een juist beeld van de taak van de Hoge Raad binnen ons rechtsbestel. Onderstaand volgen de mogelijkheden en grenzen van het cassatieberoep in vogelvlucht.

POSITIE CASSATIARECHTSPRAAK

Voordat een zaak aan de Hoge Raad kan voorgelegd worden, is deze doorgaans al behandeld door twee feitelijke instanties: de rechtbank en het gerechtshof. Net als in civiele zaken is de behandeling in cassatie door de Hoge Raad niet een volle behandeling in derde instantie. Uitzonderingen daargelaten, doet de Hoge Raad geen onderzoek naar de feiten. Inzet van een beroep in cassatie is de uitspraak

(of onderdelen daarvan) van de laatste feitelijke rechter die over de zaak oordeelde. In cassatie kan aan de orde worden gesteld of die uitspraak tot stand is gekomen met juiste toepassing van het recht en of de motivering van die uitspraak volstaat. Cassatierechtspraak is daarmee in hoge mate een juridisch-technische aangelegenheid die specialisatie vergt.

ANTICIPATIE IN FEITELIJKE AANLEG

Idealiter vindt in feitelijke aanleg anticipatie plaats op een mogelijk cassatieberoep. Niet zelden zijn klachten in cassatie kansloos omdat in feitelijke instantie niet scherp genoeg werd geprocedeerd. De basis voor een kansrijk cassatieberoep wordt dan ook uiterlijk in de laatste feitelijke instantie gelegd. Wil men in cassatie met vrucht kunnen klagen over de manier waarop de rechter is omgegaan met verzoeken en verweren van de verdediging, dan zullen deze bij de feitenrechter duidelijk, voldoende gemotiveerd en kenbaar naar voren moeten zijn gebracht.

Daarnaast dient een in alle opzichten deugdelijke basis voor de positie van de verdediging te zijn gelegd. Dat geldt voor de feiten die voor toepassing van het recht van belang zijn en voor het recht zelf. Procedureel gezien wordt van de verdediging een actieve opstelling verwacht. Als de rechter het niet helemaal volgens het boekje doet, maar de verdediging staat erbij en kijkt ernaar, kan daarover in veel gevallen niet later alsnog bij de Hoge Raad geklaagd worden. Het is dus zaak in hoger beroep zo te procederen, dat het springende punt aan de Hoge Raad ter beoordeling voorgelegd kan worden.

AANWENDEN BEROEP

Anders dan in de civiele cassatieprocedure wordt een strafrechtelijk beroep in cassatie ingesteld door een verklaring af te leggen ter griffie van het gerecht dat de uitspraak wees waartegen het cassatieberoep zich richt. Zo'n verklaring kan de

verdachte zelf afleggen, verstandig is dat echter niet. Een goed cassatieberoep vergt een technische analyse. Het kan bijvoorbeeld zinvol zijn het cassatieberoep te beperken, zodat positieve elementen uit het arrest zeker gesteld worden. Hierbij kan gedacht worden aan feiten waarvan de verdachte is vrijgesproken. Zonder zo'n beperking mag het verwijzingshof namelijk, anders dan in een civiele procedure, alsnog anders oordelen over die positieve elementen. Na het instellen van het cassatieberoep, zal de griffier van het hof het dossier aan de griffie van de Hoge Raad zenden. Hier gaat doorgaans enige tijd overheen: regelmatig moet het arrest na het instellen van cassatie nog worden uitgewerkt. Voor het proces-verbaal dat wordt opgemaakt van de zitting geldt dat altijd. Na ontvangst van de stukken zal de Hoge Raad een bericht aan de verdachte en zijn raadsman sturen, waarin wordt aangegeven dat op straffe van niet-ontvankelijkheid voor een bepaalde termijn een cassatieschriftuur dient te worden ingediend.

GEVOLG – SCHORSENDE WERKING

Beroep in cassatie is een 'gewoon rechtsmiddel'. Dat betekent dat de aanwending ervan een schorsende werking heeft ten aanzien van de uitspraak die onderwerp is van het beroep. Het Openbaar Ministerie kan dus niet overgaan tot tenuitvoerlegging van straffen en maatregelen zolang niet door de Hoge Raad is beslist.

SCHRIFTUUR EN VERPLICHTE PROCES- VERTEGENWOORDIGING

De cassatieschriftuur kan enkel door een advocaat worden ingediend; waar de verdachte zichzelf in feitelijke instanties mag verdedigen, kent de procedure bij de Hoge Raad verplichte procesvertegenwoordiging. Dat hangt samen met het hierboven al aangestipte juridisch-technische karakter.

In de cassatieschriftuur dient te worden aangegeven wat precies de klachten zijn

tegen de uitspraak, de inzet van het cassatieberoep. Deze klachten worden verwerkt in zogenoemde cassatiemiddelen, met per middel een toelichting. De te formuleren middelen kunnen verschillende rechts- en motiveringsklachten bevatten.

ADVIES AAN DE HOGE RAAD: CONCLUSIE OM

Na indiening van de cassatieschriftuur zal de procureur-generaal bij de Hoge Raad een conclusie nemen, tenzij het een zogenaamde 80a-zaak betreft, waarover hierna meer. Deze conclusie is een advies van de procureur-generaal aan de Hoge Raad. De procureur-generaal spreekt zich uit over de gegrondheid van de klachten en adviseert over de wijze waarop de Hoge Raad de zaak kan afdoen. Omdat de Hoge Raad het advies van de procureur-generaal vaak volgt, is de inhoud van dit advies een belangrijke indicatie voor de slagingskans van het cassatieberoep. Het parket van de procureur-generaal bij de Hoge Raad is geheel onafhankelijk van het Openbaar Ministerie (en valt anders dan de procureurs-generaal bij het OM niet onder het gezag van de Minister van Justitie en Veiligheid). Het advies van de procureur-generaal bij de Hoge Raad is objectief en onafhankelijk. De advocaat van de verdachte wiens zaak inzet is van het cassatieberoep krijgt overigens, net als in de civiele cassatieprocedure, gelegenheid hierop te reageren in een zogeheten borgersbrief (zie ook p. 21).

VERWEERMOGELIJKHEDEN

De cassatieprocedure in strafzaken kent enkele ongelijkheden tussen de procespartijen, het OM en de verdachte. Zo heeft het OM niet de bevoegdheid zijn beroep en cassatiemiddelen mondeling toe te lichten. Ook heeft het OM, anders dan de verdachte, niet de bevoegdheid tot het instellen van incidenteel beroep. Verder mag de verdachte cassatieberoep ingesteld door het OM (schriftelijk) tegenspreken, maar mag het OM dat niet als de verdachte cassatie instelt. Tot slot kan de verdachte middels de bovengenoemde borgersbrief reageren op de

conclusie van de procureur-generaal als het OM cassatie instelt, maar mag het OM dat niet als de verdachte cassatie heeft ingesteld.

UITSpraak

Na deze schriftelijke wisseling van stukken doet de Hoge Raad uitspraak. Deze uitspraak wordt opgenomen in een arrest of beschikking. Hierbij zijn grofweg drie mogelijkheden: het cassatieberoep wordt niet-ontvankelijk verklaard (zie hierna), het cassatieberoep wordt verworpen of de Hoge Raad vernietigt de bestreden uitspraak. Als de Hoge Raad het beroep verworpt, wordt de uitspraak van het hof direct onherroepelijk. Dat betekent dat deze ten uitvoer gelegd kan worden en dat de executiefase begint. Als de Hoge Raad casseert, is er een aantal mogelijkheden. Soms kan de Hoge Raad de zaak zelf afdoen. Dat is met name het geval als de relevante feiten voldoende vaststaan en de Hoge Raad enkel het recht hierop nog behoeft toe te passen. In het grootste gedeelte van de gevallen wijst de Hoge Raad de zaak terug naar het hof. In uitzonderlijke gevallen van vernietiging verwijst de Hoge Raad de zaak naar een ander hof. Het hof moet de zaak dan opnieuw in behandeling nemen en daarbij de uitspraak van de Hoge Raad in aanmerking nemen. Dat betekent dat de zaak feitelijk opnieuw behandeld moet worden. In andere gevallen raakt de geslaagde klacht maar een onderdeel van de zaak en blijft de behandeling na verwijzing beperkt.

MOTIVERING UITSpraak

Als de Hoge Raad het beroep in cassatie verworpt, wordt daarbij niet meer steeds uitleg gegeven. Anders dan de civiele procedure, is de strafrechtelijke cassatieprocedure nog steeds vrij van griffierechten. Bovendien schorst het beroep de tenuitvoerlegging van de uitspraak van het hof. Dat leidde tot populariteit van het rechtsmiddel en een zo grote toestroom aan zaken dat de Hoge Raad het werk niet meer – tijdig – aankon. In 2020 werden 3.414 strafzaken aan de Hoge Raad

voorgelegd en deed de Hoge Raad 3.246 uitspraken. In veel strafrechtelijke cassatiezaken wordt door de verdachte wel cassatie ingesteld, maar uiteindelijk geen cassatiemiddel ingediend. Van de 3.246 ingestelde cassaties in 2020 is slechts in 1.885 gevallen daadwerkelijk een of meer cassatiemiddelen ingediend. De gemiddelde doorlooptijd per zaak bedroeg 254 dagen (geteld vanaf de datum dat het dossier bij de Hoge Raad binnenkwam). Om de werklast van de Hoge Raad te verminderen, voorzag de wetgever in mogelijkheden om een cassatieberoep zonder inhoudelijke dan wel met een verkorte motivering niet-ontvankelijk te verklaren of te verwerpen (art. 80a en 81 RO, zie ook p. 9). Indien de voorgestelde klachten klaarblijkelijk niet tot cassatie kunnen leiden of de partij die het beroep heeft ingesteld daarbij onvoldoende belang heeft, kan de Hoge Raad het cassatieberoep niet-ontvankelijk verklaren zonder inhoudelijke motivering (art. 80a RO). Indien de aangevoerde klachten niet nopen tot beantwoording van rechtsvragen in het belang van de rechtseenheid of de rechtsontwikkeling, kan de Hoge Raad deze klachten verwerpen met een verkorte motivering (art. 81 RO). Bij de inrichting van de cassatieschriftuur moet hiermee rekening gehouden worden en moet duidelijk aangegeven worden wat het belang is bij de klacht in cassatie. In 2020 zijn 830 cassatieberoepen niet-ontvankelijk verklaard met toepassing van art. 80a RO en zijn 320 zaken afgedaan met de in art. 81 RO bedoelde, verkorte motivering. Toepassing van art. 80a en 81 RO is niet principieel in strijd met art. 6 EVRM, zo oordeelde het EHRM op 24 april 2018 in de zaak Baydar/Nederland, nr. 55385/14.

BIJZONDERE GEVALLEN

Op voordracht van de procureur-generaal bij de Hoge Raad is in strafzaken nog cassatie in het belang der wet mogelijk. Deze procedure brengt geen wijziging in de positie van partijen met zich. Anders dan tegenwoordig in civiele zaken en belastingzaken, is in strafrechtelijke procedures het stellen van een prejudiciële vraag aan de Hoge Raad vooralsnog niet mogelijk.

PRAKTIJKVOORBEELD: VERSCHONINGSRECHT ADVOCATEN EN BEWIJSBESLAG

PROCESRECHT

HR 19 februari 2021, ECLI:NL:HR:2021:273 (Staat/X c.s.)

Vier advocaten hadden bewijsbeslag gelegd op het strafdossier van de officier van justitie wegens de schending van hun verschoningsrecht. De Staat vorderde opheffing van het beslag, welke procedure leidde tot het onderhavige arrest. De Hoge Raad oordeelde dat het verschoningsrecht van de advocaat van fundamenteel belang is voor een goede rechtsbedeling en mede ertoe strekt dat de advocaat zijn taak naar behoren kan vervullen. Een advocaat heeft volgens de Hoge Raad dan ook een eigen belang bij het instellen van een vordering, in het bijzonder op grond van onrechtmatige daad, indien sprake is van een schending van het verschoningsrecht. Een cliënt die wordt getroffen door de schending van het verschoningsrecht, zal zelf een vordering moeten instellen.

De Hoge Raad ging in dit arrest tevens in op de voorwaarden voor het leggen van bewijsbeslag op stukken uit een strafzaak. Dit leidde tot de conclusie dat de advocaten het bewijsbeslag hadden mogen leggen op een kopie van het strafdossier en op de metadata.

Cassatieadvocaten voor de advocaten: Alexander van der Voort Maarschalk en Thijs van Aerde.

PRAKTIJKVOORBEELD: BANCAIRE ZORGPLICHT BIJ BELEGGINGS-ADVIESRELATIES MET PARTICULIERE BELEGGERS

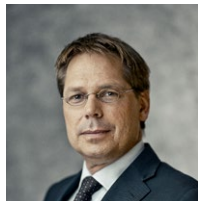
FINANCIEEL RECHT

HR 6 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:1845, NJ 2020/17 (InsingerGilissen Bankiers als rechtsopvolgster van Theodoor Gilissen Bankiers c.s. /X)

Op een bank rust een bijzondere zorgplicht bij beleggingsadviesrelaties met particuliere beleggers. De inhoud van deze bijzondere zorgplicht is afhankelijk van de omstandigheden van het geval, waarbij onder meer de mate van deskundigheid en relevante ervaringen van de cliënt, zijn inkomens- en vermogenspositie en de ingewikkeldheid van het product en de daaraan verbonden risico's relevant zijn. In deze zaak heeft Theodoor Gilissen Bankiers (TGB) een beleggingsbemiddelings-overeenkomst gesloten met een particuliere belegger. Volgens het hof heeft de bank haar bijzondere zorgplicht jegens de cliënt geschonden, omdat slechts professionele beleggers van deze zorgplicht zijn uitgesloten. Tegen dat oordeel is de bank met succes in cassatie gegaan. De Hoge Raad oordeelde dat het hof ten onrechte geen aandacht heeft besteed aan het betoog van de bank dat de cliënt moet worden aangemerkt als deskundige en professionele belegger, die wist wat hij deed en welbewust risico's heeft genomen die aan de derivatenhandel en de door partijen overeengekomen constructie verbonden waren.

Cassatieadvocaten voor TGB c.s.: Bart van der Wiel en Laura van Gardingen.

HOUTHOFF CASSATIETEAM

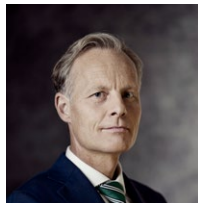
ALBERT KNIGGE

Advocaat | Partner

T +31 20 605 65 62

M +31 6 5184 5323

a.knigge@houthoff.com

ALEXANDER VAN DER VOORT MAARSCHALK

Advocaat | Partner

T +31 20 605 61 12

M +31 6 5140 5058

a.maarschalk@houthoff.com

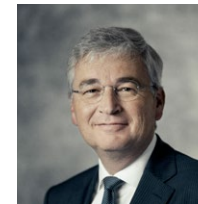
BART VAN DER WIEL

Advocaat | Partner

T +31 20 605 61 11

M + 31 6 2025 0758

b.van.der.wiel@houthoff.com

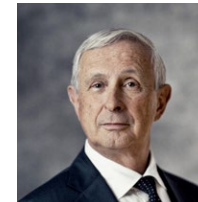
JAN FRANS DE GROOT

Advocaat | Partner

T +31 20 605 65 44

M +31 6 5152 7324

j.de.groot@houthoff.com

ROB MEIJER

Advocaat | Partner

T +31 20 605 61 08

M +31 6 6 5149 4309

r.meijer@houthoff.com

CHANTAL PRESILLI

Tax Lawyer | Advocaat | Counsel

T +31 20 605 64 56

M +31 6 2297 8482

c.presilli@houthoff.com

DIEDERIK VAN DER KOOIJ

Advocaat | Counsel

T +31 20 605 65 96

M +31 6 2248 1563

d.van.der.kooij@houthoff.com

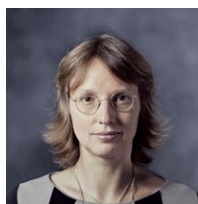
FRANK MATTHEIJER

Advocaat | Counsel

T +31 20 605 69 12

M +31 6 4239 2742

f.mattheijer@houthoff.com

NAOMI DEMPSEY

Advocaat | Counsel

T +31 20 605 65 92

M +31 6 1304 8525

n.dempsey@houthoff.com

REMME VERKERK

Advocaat | Counsel

T +31 10 217 29 28

M +31 6 1304 8574

r.verkerk@houthoff.com

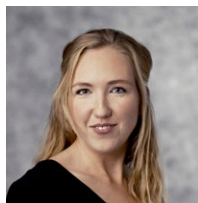
THIJS VAN AERDE

Advocaat | Counsel

T +31 20 605 56 93

M +31 6 4155 7812

t.van.aerde@houthoff.com

ANNE STORTELDER

Advocaat | Senior Associate

T +31 20 605 65 55

M +31 6 2291 4001

a.stortelder@houthoff.com

LAURA VAN GARDINGEN

Advocaat | Senior Associate

T +31 20 605 65 15

M +31 6 2295 7436

l.van.gardingen@houthoff.com

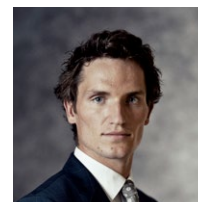
WIEGER KOP

Tax lawyer | Advocaat | Senior Associate

T +31 20 605 65 60

M +31 6 1347 5539

j.kop@houthoff.com

REINOUT OUDIJK

Advocaat | Associate

T +31 20 605 65 29

M +31 6 1260 6558

r.oudijk@houthoff.com

TIJS VAN TATENHOVE

Advocaat | Associate

T +31 20 605 65 05

M +31 6 5192 9980

t.van.tatenhove@houthoff.com

Copyright©2021 Houthoff

'Kansen in Cassatie' is een uitgave van Houthoff. Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorg tot stand gekomen. Houthoff en de auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor onjuistheden of onvolkomenheden die eventueel in deze uitgave voorkomen.

Blijf op de hoogte van belangrijke uitspraken van de Hoge Raad via onze News Update Hoge Raad. Elke vrijdag geven wij de essentie van de belangrijkste uitspraken van de drie kamers van de Hoge Raad van die week weer in deze vrij toegankelijke News Update. Aanmelden kan via newsupdate@houthoff.com. Volg ons ook op twitter via @Houthoff.

www.houthoff.com

AMSTERDAM / ROTTERDAM / BRUSSEL / LONDEN / NEW YORK